

Bort, Verdens Jule-Glæde

Af Jens Ingvordsen

Den traditionelle julefrokost på danske arbejdspladser kan give både kollegiale og familiære tømmere. Der er intet nyt under solen. Den Gamle Bys juleinspektør, cand.mag. Jens Ingvordsen, fortæller her om fejringen af julen og de julestuer, der var udbredte fra 1500-tallet og helt op i 1800-tallet. De var ofte meget løsslupne og alt andet end en helligholdelse af Jesu fødsel.

H. A. Brorson udgav i 1732 hæftet Nogle Jule-Psalmer,¹ der blandt andet rummede salmen “Bort, Verdens Jule-Glæde”. Brorson var en af pietismens bannerførere i Danmark. Bevægelsen tog fart i 1700-tallets begyndelse og lagde vægt på menneskets fromme liv og levned.

“Bort, Verdens Jule-Glæde” er et regulært kampskrift vendt mod de såkaldte julestuer, der blev fejret med alskens tant og fjas i juledagene. Brorson maner til kamp mod juleleg, kødets lyst, syndens nattevæje, syndig drik og dans, og syndig legestue.

I 1736 udgav en anden af pietismens bannerførere Erik Pontoppidan det lille skrift “Everriculum fermenti veteris”, hvori han svang svøben over almuens overtro.²

Pontoppidan raser mod misbrug af helligdagene til julestuer, og bruger ord som fylderier, juleløjer, liderligheder, narrestreger, natlige sviregilder, og utugtige ord. Alle går de i svang i julestuerne, hvor de mest frivole skarnsstreger undskyldes med ordsproget: Det er jul, i hvad vi gør.³

Julestue, legestue og julelege

En af de ældste omtaler af julestuer⁴ i Danmark er fra 1563, hvor Fuglse herred på Lolland blev visiteret af biskop Niels Jespersen. Biskoppen nævner i sin beretning:

“Høje fester er udi stor vanbrug med verdslig bestilling, frådseri og drukkenskab om juleaften og den ganske julehøjtid med juleleg og andet ugudeligt væsen”.⁵

Julestuerne var højeste mode før år 1800, selvom både den

H. A. Brorsons salme Bort, Verdens Jule-Glæde fra 1732 er et frontalt angreb på de julestuer, der vakte voldsom forargelse hos danske præster.

gejstlige og den verdslige øvrighed forsøgte at knægte dem. Allerede før pietismen greb landet, holdt gejstligheden således et vågent øje med julestuernes løjer.

Man holdt ikke gilder første juledag, den store kirkegangsdag. Men fra anden juledag og frem til Hellig Tre Konger eller helt til Kyndelmisse var der gang i julestuerne. Folk i en mere moden alder ville nyde rigelige mængder af øl og brændevin, mad og kortspil. Ungdommen derimod morede sig med sanglege og mere eller mindre uanstændige julelege.⁶

Fylderi

Festerne blev holdt på skift hver anden eller tredje aften. Tønden med julebrygget stod til fri afbenyttelse. Det gik ofte galt. Fæstebonden Christen Andersen i Nørre Tulstrup øst for Viborg noterede 3. juledag 1786 i sin dagbog: "Lå mest og var gildesyg, thi vi drak for meget".⁷

En velstillet kvinde i Kerteminde var, hed det sig i 1688, blevet så beruset i juledagene, at hun dårligt kunne stå oprejst. For at undgå klammeri løb hendes mand udenfor, men hun forfulgte ham ud på gaden, mens hun råbte: "Gak djævelen i vold! Var du mand, som du burde være, da lagde du mig min juletønde ind".⁸

Små julelege

At lege julelege betød, at man underholdt sig med sange, lege eller små komedier. Legene kunne være ret vovede. Der kendes omkring 130 forskellige julelege.⁹ Flere nutidige bør-

Juletønden er på bordet og der er dækket op til fest. Carl Larsson ca. 1900.

Legen Blindebuk er i dag reduceret til en uskyldig børneleg. På julestuen var det en af de mange lege, der mest handlede om at føle sig frem til, hvem man havde fanget. Julius Exner 1866, efter Claus Ib Olsen: Glædelig jul.

nelege, for eksempel Blindebuk, Bro Bro Brille, Munken går i enge og Tag den ring, har deres rod i gamle julelege. I dag er de uskyldige børnelege, men mange af de gamle julelege handlede mest om at befamle hinanden for derefter at fjerne karlenes – dvs. unge, ugifte mænd – og pigernes tøj, stykke for stykke.¹⁰

Mange julelege emmede af erotik. Forfatteren Ludvig Holberg skrev i 1724 komedien Jule-Stue. Heri lader han den vrisne borgmester Jeronimus i Ebeltoft udtale:

Gid jeg havde en daler
for hver piges jomfrudom
der er gået af stabelen
ved sådanne lejligheder.¹¹

Senere hører vi om Henrik Påskeliljes, Henrik Smørkringles og Henrik Surkåls døtre, og borgmester Jeronimus fortsætter:

“Hvilken forbandet snak! Hvilke eksempler! Henrik Smørblomsters døtre måske mistede deres jomfrudom udi en julestue; jeg er gal at jeg snakker mere derom”.¹²

Holbergs komedie foregår i Ebeltoft. I nabobyen Grenå klagede præsten Johan Risum i januar 1746 over: “den overmåde store ugudelighed, som jo længere jo mere tager overhånd i byen med forfærgelige julestuer og dobbelgilder (der

menes hasardspil), hvorved ungdommen og tjenestetyendet forføres til meget ondt, og Guds allerhelligste navn højlig vanæres med drik og spil, sværmen og banden, letfærdig dansen og springen...”.¹³

At nippe strå

“At nippe strå” var en populær juleleg, hvor man med læberne skulle fange et lille halmstrå, som modparten holdt mellem sine læber. De deltagende personer stillede sig skiftevis karl og pige ud på gulvet i en lang række. Alle holdt ved et langt reb. Mens deltagerne trak frem og tilbage i rebet, skulle person nummer to forsøge med læberne at fange halmstrået holdt af person nummer et. Legen sluttede først, når halmstrået var nået hele rækken igennem.¹⁴

Julepræsten

I legen “Julepræsten” blev en karl udklædt som gejstlig med en hvid kjortel på og en halmkrans om halsen. En tørv tjente som den hellige bog. En karl og en pige fra selskabet trådte frem, og ‘Præsten’ viede dem med en forvrøvlet tale:

“Hjertenskære brudepar, som jeg på embeds vegne haver at tilspørge. For det første tilspørger jeg dig, unge, æreløse Mads Bukseløs, om du har berådt dig med dine slægtninge, som er Kristen Grimmest i Randers, Søren Ralt på Mors, Terkel Surbrød og Mikkel Honningkage i Slik-Op, om du vil have hende, som står ved din side, til din ægtehustru. Ligeledes tilspørger jeg dig, frøken Slæbe-Hæl, om du har berådt dig med dine slægtninge, som er overbetjent i Viborg, blademeister i Hem, sladderposen i Lystenborg og dine slægtninge, som er i Mariager, om du vil have ham, som står ved din side, til din ægtehusbond, så giver da hinanden Eders hænder derpå; thi hvad som en skrædder har sammensyet, skal intet andet end saks og kniv adskille”.¹⁵

Af og til gav disse “julestue-ægteskaber” visse resultater. Endnu i 1840’erne kan det i Sverige statistisk bevises, at årets største befolkningstilvækst stod i et vist forhold til julen – som Troels Lund så prosaisk skriver.¹⁶

Huelegen

Helt slem var Huelegen.¹⁷ Her dansede karlene i kreds rundt om pigerne, som stod midt på gulvet og sang verset:

Julelege og kys hører uløseligt sammen. Efter Henning Prins: På sporet af Julemanden.

Pigerne ride i sandet
alt så trøstelig,
hold på mig
jeg slår på dig.
Hold på mig
så trøstelig,
til min hue falder af.

Efter første vers sloges karlene og pigerne på skrømt om huerne. Når alle huerne var revet af eller berørt, begyndte dansen og sangen på ny. Sidste linje i andre vers lød: Til mit tørklæde falder af, til mit skørt falder af, og til mine strømper falder af. Så kan man ellers spekulere over, hvordan og hvornår denne Hueleg egentligt sluttede. I en variant af legen lyder verset:

Jeg gik mig op på gærdet,
så højt som svalt der var;
der mødte jeg en pige,
ja, smuk hun var.
“Sikken en lue du har dig der”,
sa’ pigen til mig.
Pigen tog i luen og drog; jeg drog med.
Pigen vandt mig luen fra, – gjord’ hun det?
Hele den sommer og hele den høst
måtte jeg danse lueløs.

*En julefest på landet, 1791.
Efter Peter Brown: The Keeping
of Christmas, England's Festive
Tradition 1760-1840.*

Andre vers nævner trøje, tørklæde og bukser, som pigen tog fra karlen. Historien er fortalt kort før år 1900 af lærer Thorvald Madsen: "Somme tider blev afklædningen lovlig nærgående. Det var jo ingen snerpet ungdom, der holdt juleleg".¹⁸

At tælle stjerner

På julestuen kunne man modtage en dom. Hos Holberg møder vi legen "At tælle stjerner". Pernille får den dom, at hun skal gå ud med et mandfolk for at tælle stjerner. Kavaleren siger: "Min søde Pernille! Lad os gå op på høloftet sammen, thi jo højere vi er, jo bedre kan vi se stjernerne." Det varer en rum tid, inden de to er tilbage igen. Da de atter står på scenen, udbryder borgmester Jeronimus: "I godtfolk var noget længe ude at tælle stjernerne." Pernille stryger sig om

Det muntre juleselskab inden julelegene for alvor begynder. Efter Gavin Weightman & Steve Humphries: Christmas Past.

munden, mens hun svarer: “Ja, fatter! Der er min tro en hob stjerner på himmelen.”¹⁹

Kragen sidder i ellen

Den senere telegrafdirektør Peter Faber, som vi især forbinder med Højt fra træets grønne top og Dengang jeg drog afsted, skrev omkring 1850 sangen Sikken voldsom trængsel og alarm, hvor han også nævner julelegene.

alle folk er i den nye stads,
men om aften er der fint kalas.
Gud velsigne den, der først opfandt
det at lege jul og give pant;
unge pige! Lad os lege skjul,
giv mig kun et kys, det er jo jul.²⁰

Om aftenen er der fint kalas, altså sammenskudsgilde. Når Faber nævner “at lege jul og give pant, lege skjul og giv mig kun et kys”, så tænker han på julelegen Kragen sidder i ellen. Legen er en kombineret afklædnings-, gemme- og kysseleg.

Forbud mod julestuer

Kirke og stat var selvfølgelig bitre modstandere af disse julestuer med deres små julelege, da de fjernede fokus fra julens budskab: Jesu Kristi fødsel.

Øvrigheden kæmpede altså imod folkets julestuer. Men ikke kun folket legede lystigt i juledagene. Også hoffet tog del i løjerne. Christian IV opstillede i 1632 hele 18 anklagepunkter mod sin hustru til venstre hånd Kirsten Munk, som skulle besvares med et ja eller et nej. Spørgsmål to lød:

“Om hun ikke dansede, legede jul og gjorde sig lystig med Riin: (der menes Pfalzgreven af Rhin) og andre, mens vi lå for fjenden og blev skudt udi armen?”²¹

Allerede 27. marts 1629 havde Christian IV dog strengt forbudt letfærdig og forargelig legen. Hele tiden måtte øvrigheden indskærpe forbuddet. I Christian VI's strenge forordning af 12. marts 1735 om helligdages tilbørlige helligeholdelse blev det atter slået fast, at det var strengt forbudt at holde julestuer.

Trods gentagne forbud fortsatte julestuerne til langt op i 1800-tallet. Peter Fabers sang “Sikken voldsom trængsel og

alarm” beviser, at den meget loyldige Faber omkring 1850 var fuldt fortrolig med julestuen og dens indhold over 200 år efter det første forbud.

Dans og lystighed, vellyster, floder af stærkt øl og flommefedt

Et citat fra Pontoppidan illustrerer, hvad pietisterne Brorson og Pontoppidan kæmpede imod:

“Det var den muntreste årstid, da alt var fuldt af dans og lystighed; man havde ret til helt at give vellysterne tøjlen, og det var en forseelse ikke at svømme i floder af stærkt øl og flommefedt; thi man troede i gamle dage, at jo mere umådeholdent man i julefesten gjorde sin vom til gode, des frugtbarere et år blev man lyksaliggjort med”.²²

De samme anklager, som i 1736 blev rettet mod julestuen, hører man den dag i dag om nutidens julefrokost, julestuens sande efterkommer, på danske arbejdspladser.

Selvfølgelig var julestuerne andet end vovede julelege. De bød på en total kovending af samtidens rollemønstre. Der blev gjort nar af magthaverne. En karl kunne blive præst for

I julestuerne var der forskel på unges og ældres interesser. Efter Iørn Pio: Den gamle jul.

Under julelegen “At nippe strå” kunne man ikke undgå at uddele ret så mange kys, inden man fangede det lille balmstrå mellem modpartens læber. Efter Claus Ib Olsen: Glædelig jul.

en aften, en pige dronning for en nat.

Julestuen var et godt sted for kønnene at mødes under andre former end til hverdag, eller måske ligefrem træffe den rette livsledsager. En gammel ungkarl, der beretter om en panteleg i en julestue i København, siger det rent ud i 1769:

“Jeg kan endnu livagtigt erindre mig, hvorledes min moder gav min søster en vældig ørefigen, fordi hun ikke ville kysse vor nabos søn, som dog var en honnet håndværkskarl. Hvad bilder du dig ind? sagde hun: Du kunne blive en hæderlig mesterinde i lavet”.²³

Noter

1. Brorsons Julesalmer i Faksimile, udgivet ved Ernst Frandsen. Aarhus 1932, side 3-6.
2. Erik Pontoppidan: Fejekost til at udfeje den gamle Surdejg eller de i de danske Lande tiloversblevne og her for Dagen bragte Levninger af saavel Hedenskab som Papisme, 1736, oversat og forsynet med Indledning af Jørgen Olrik, Danmarks Folkeminder Nr. 27. København 1923.
3. Erik Pontoppidan side 23-28. En anden god undskyldning for at opføre sig anderledes i højtiden træffer man i Johan Ludvig Heibergs komedie “Julespøg og Nytårs-løjer” fra 1816. Heri lader han ingen ringere end englen Gabriel sige: “Det jul og nytår er, nu har lystighed sit spil; enhver har lov at gøre sig så gal som han vil”, se: J. L. Heiberg: Dramatik i udvalg (Danske Klassikere). Tekstudgivelse, efterskrift og noter ved Jens Kr. Andersen. København 2000, side 15.
4. Den bedste gennemgang af julestuenes historie og de forskellige julelege er stadig H. Grüner-Nielsen: Julestuer og Julestuelege i Danmark paa Holbergs Tid belyst gennem samtidig Litteratur og Nutidsoverlevering. Et Bidrag til de folkelige Selskabsleges Historie; Sprog og Kultur, 2, 1933, side 1-64
5. Citeret efter Hans Ellekilde: Vor danske Jul gennem Tiderne. København 1943, side 279.
6. Også nogle ældre mennesker tog del i ungdommens julestuer, se Erik Pontoppidan side 27: “når de yngre komme sammen, og med de yngre ikke så få, som er mere fremrykkede såvel i alder som i galskab”.

7. Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens dagbog 1786-1797, udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Jens Holmgaard. København 1969, side 41.
8. Jens Bircherod: Palæstra Antiqvaria 1688, se Jørgen Olrik i indledningen til Erik Pontoppidan s. XV-XVI.
9. H. Grüner-Nielsen side 35-61.
10. Claus Ib Olsen: Glædelig jul, Samlerens store bog om julens traditioner, historie og fortællinger. København 2003, side 76.
11. Jule-Stue. Comoedie Udi Een Act, i: Ludvig Holbergs Comedier, udgivne for det Holbergske Samfund af F. L. Liebenberg, Andet Bind. Kjøbenhavn 1847, side 264.
12. Jule-Stue side 266.
13. J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus, III. Kjøbenhavn 1846, side 669 nr. 385.
14. H. Grüner-Nielsen side 54 nr. 2.
15. H. F. Feilberg: Jul, Julemørkets Løndom, Juletro, Jule-skik. Andet bind. København 1962 (genoptryk), side 255-56.
16. Troels Lund: Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede, Bind VII. København 1885, side 116-17 med note 189.
17. Iørn Piø: Bogen om julen. Historien om julen og dens traditioner. København 1990, side 96 og Iørn Piø: Den gamle jul. Viborg 1989, side 91.
18. Piø 1989 side 90.
19. Jule-Stue side 284.
20. Anna Marie Lebech-Sørensen: Højt fra træets grønne top. Peter Fabers jul. Jelling 1994, side 59.
21. Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, 1632-1635, udgivne ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia; Kjøbenhavn 1878-80 side 22 nr. 23.
22. Erik Pontoppidan side 25
23. Fruentimmer- og Mandfolke Tidende 1769, citeret efter H. Grüner-Nielsen side 10.

The joy of Christmas

The traditional Christmas celebrations that were the precursors of modern Christmas parties were widely held among all classes in the town and country from the 16th to the 19th century. From the day after Christmas to the Epiphany, and

sometimes right through to Candlemas, festivities were lively. The more mature citizens enjoyed large quantities of beer and spirits, food and card games. In contrast young people amused themselves with singing and more or less indecent Christmas games. These Christmas gatherings were often riotous, and by no means a religious observance of the birth of Christ. Material illustrating the Christmas gatherings is scarce, but on the other hand the written sources are highly informative.